Felsefi Metin - Edebi Metin[*]

Vefa Taşdelen

Edebiyat ve felsefe ilişkisi konusunda öncelikle şunu söyleyebiliriz: Felsefe bir düşünme tutumu olarak henüz ortaya çıkmamışken de edebiyat vardı. Bazı edebiyat kuramları, eski zamanlarda insanların sözdeki etkileyicilik özelliğini artırmak için şiirsel bir tarzda konuştuklarını, dolayısıyla şiirin en eski söz sanatlarından biri olduğunu söyler.[1] İlk filozoflar da eserlerini şiir tarzında yazmışlardır. Şiirden nesre geçiş, düşüncenin ifadesine imkân tanıdığı için nesri şiirden daha ileri, daha üst bir aşama olarak görenler de vardır. Felsefe rasyonel bir çabadır, evrenin, vardığın, hayatın rasyonel, sistematik, derinlemesine sorgulanması, araştırılması ve bunun bir düşünce geleneği içinde yapılandırılmasıdır. Buradan bakıldığında felsefe, edebiyatın hissiliğinden, tekilci yapısından akılcı, rasyonel ve kavramsal açıklamalara geçişi ifade eder.

Ama şu bir gerçek ki, insan varlığı sadece akıldan, bilgi ve kavramdan ibaret değildir. Onun bir gönül boyutu, duygu boyutu da vardır. Akıl ve duygu, insani bütünlüğü oluşturan öğelerdir. Edebiyat ve felsefe de işte bu iki insani özelliğin açılımı, yansıması ve ifade bulmasıdır. Dolayısıyla insan var oldukça edebiyat da, felsefe de var olacaktır. Çünkü onları üreten insan varlığıdır; insanın duyguları, ilgileri ve meraklarıdır. Felsefenin ve edebiyatın insanın varlık bütünlüğünde, insanın varlık bütünlüğünün de felsefe ve edebiyatta bir karşılığı vardır. Bu karşılık onlardaki "anlam" boyutunu oluşturur.

Her yazı metin değildir. Metin, bir alanda, o alanın yazı özelliklerini yansıtan, özgün ve kalıcılık değeri olan yazılara denir. Bir yazının metin özelliği taşıyabilmesi için, kendi alanının ölçütlerine uygun olmasının yanında alana özgün katkılar sunabilmesi de gerekir. Edebiyat, sanat ve felsefe, bu metinlerle, bu metinler sayesinde gelişir, varlık kazanır. Onların dışında ne felsefe, ne de edebiyat vardır. Bu makale, felsefi metin ile edebi metin arasındaki farkı ortaya koymaya çalışacaktır; bu farklar konusunda bazı saptamalarda bulunacaktır. Bu makale felsefe ve edebiyat arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyacak, bu şekilde felsefi metin ve edebi metin kavramlarını netleştirmeye çalışacaktır.

Bir Karşılaştırma Denemesi

İnsanın zihinsel ve duygusal dünyasını yansıtan, bu dünyanın ürünü olan çeşitli etkinlik alanları vardır. Bunlardan en önemlisi felsefe ve edebiyattır. Bu iki alan arasında, doğal olarak bir farklılık, özce bir başkalık vardır; ancak bu farklılık bir zıtlık ve karşıt doğalılık içermez. Felsefe kavramların bilgisine, nedir sorusuyla özlere, teorik yapıya, özlerin bilgisine, aklın bilgisine yönelirken, edebiyat varoluşun bilgisine yönelir. Bu nedenle edebi metin betimleyici ve öyküleyici, felsefi metin kavramsallaştırıcıdır. Felsefi metin öykü anlatmaz, olayları, olguları tasvir etmez; daha çok onlardaki kavramsal özlere yönelir. Öz ise sabit, sürekli ve değişmez olandır. *Theoria*'nın yapısı budur. Çünkü o nedir sorusunu sorar. Nedir sorusu bizi, nesnelerin, şeylerin anlamına, düşünsel içeriklerine götürür. Sanat ise nedir sorusunu sormaz, o *varoluşal* alanda kaldığı için kararsızlığın, oluş ve bozuluşun alana aittir. Burada hiçbir şey kalıcı ve sürekli değildir. Edebi metin, zamanı, mekânı ve şahısları ile bir defada olup bitmiş varoluş dünyasına ait tekil karakterli bir olayı, bir yaşantıyı anlatır; felsefe ise varoluş dünyasına inmez, yaşantılara eğilmez. Varoluşa bile kavramsal çerçevede yaklaşır. Kaygıyı, umudu ve umutsuzluğu kavramsal düzeyde ele alır. Sadakati, belirli şahıslar düzeyinde değil,

---

[*] *Beyaz Gemi Dergisi*, yıl: 2011, sayı: 25, s. 13-16.

[1] Bkz. George Thomson, *Şiir Sanatı*, çev. Cevat Çapan, Üç Çiçek Yayınları, İstanbul, 1984, s. 11.

bireylerin kendisini içinde bulabileceği kavramsal düzeyde ele alır. Felsefe, tekil yaşantıları kavramlar ve düşünceler içinde yok eder, eritir. Felsefi metin bir düşüncenin izini sürerken edebi metin bir varoluş durumunu anlatır.

Edebiyat bizi varoluş biçimleri ile karşılaştırır; sadece kendi varoluşumuz ile değil, başkalarının varoluşu ile de. Başkalarının yaşam öykülerine duyduğumuz merakın temelinde, başkalarının varoluşu ile zenginleşme, o varoluş deneyimlerini kendi varoluşumuza katma isteği vardır. Bir başka deyişle edebi metin tekil olayları, olguları, hadiseleri anlatır, tekil varoluş durumlarından söz eder. Felsefi metin tekil hadiseler olgular peşinde koşmaz; her zaman bütüncül açıklamalar peşinden gider. Edebiyat Leylâ ile Mecnun'un aşkını anlatır, felsefe ise aşkın ne olduğunu, nereden kaynaklandığını, neye yöneldiğini, insanların niçin âşık olduklarını sorgular. Bütüncül bakış açısı felsefeyi sistem kuruculuğa yöneltir. Felsefi metin sistem duygusuyla hareket eder. Varlığın rasyonel, tutarlı ve sistematik açıklamasını amaçlar. Edebi metinde sistem duygusu yoktur. Varlığı bir bütünlük, tutarlılık içinde açıklamaya yönelmez.

Felsefe ve edebiyat arasındaki çizgiyi çeken en önemli fark, belki de onların türediği kaynağa ilişkindir. Felsefe aklın, edebiyat duygu ve hayalin bilgisidir. Edebi metin yaşantıları, felsefi metin düşünceleri anlatır. Edebi metin duygusal yapılıdır; duyguların, hislerin, sezgilerin peşinden gider. Felsefi metin akılsal yapılıdır. Varlığı akılla açıklamaya çalışır. Felsefi düşünme eleştirel, sorgulayıcı bir düşünme biçimidir. Bu yapı içinde adım adım yürür, adım adım kendi yapısını kurar. Edebiyat, çerçevesini insan aklının çerçevesinden alsa da, öz niteliğini daha çok duygulardan, hayal gücünden alır. Yunan felsefesinde hayal gücü *eikasia* olarak geçer. *Eikasia*, "en düşük" bilgi durumu olarak sanatın temeli olarak görülür.[2] Daha bu olgunlaşma adımlarında, bir *theoria* etkinliği olan felsefe ile edebiyat bir farklılaşma içinde ortaya çıkar; kendilerini dilin imkânı içinde gerçekleştirseler de farklı karakterde ortaya çıkarlar. Platon, *Devlet Diyaloğu*, 10. kitapta bu farklı karakterlerin ilk nüvelerini verir.[3]

Felsefe gibi edebiyat da kurgusaldır, zihnin ve hayalin bir yapısıdır. Aslına bakılırsa edebiyatın da "kurgusal" bir yanı vardır. Hatta baştan sona kurgusaldır dense yeridir. Zira o da varoluşu anlatırken yaşanmış bile olsa, ele aldığı öyküyü sanatın diline ve dünyasına dönüştürerek kendi varlığını inşa eder. Bu nedenle anlattığı olayın yaşanıp yaşanmadığının önemi yoktur. Edebiliğini, anlattığı öykünün yaşanmışlığından almaz, anlatım biçiminden ve anlatım gücünden alır daha çok. Bu şekilde, bir edebi metinin biçim ve içerik açısından kuruluşu gerçekleşir. Edebiyat, temsil edici bir nitelikte ortaya çıkar, varoluş alanının görüntülerini, yaşantılarını öykünerek kendi varlık yapısını kurar. Bu nedenle yaşantılar, deneyimler, gerek olmuş, gerekse olası olan bu pratik düzlemde, söz alanında yeniden kurulur. O, ne söylediğini, niçin öyle söylediğini temellendirmek zorunda değildir. Felsefi metin önermelerle, yargılarla kendini ortaya koyar. Edebi metin bir yargıya ulaşmak, bir önermeyi kanıtlamak ve temellendirmek için çalışmaz. Sanatsal dil söyler, fakat kendisini söylediği sözü temellendirmekle, kanıtlamakla, olası boyutlarını irdelemekle yükümlü görmez. Bir bütünlüğe, tutarlı bir yapıya ulaşmaya çalışmaz. Felsefi metin ise önermelerini temellendirmeye, gerekçelendirmeye çalışır; bunun için kavramsal, kuramsal bir dil kullanır. Felsefi metnin çözmeye çalıştığı bir sorunu vardır. Edebi metnin de bir konusu vardır; ancak bu felsefi sorun gibi problematik, teorik bir görünümde değildir; pratik düzeydedir. Şu söylenebilir: Felsefe *theoria* alanında, edebiyat *praxis* alanında, gündelik yaşam düzeyinde ifade bulur.

Edebiyatın *praxis* alanında varoluşun hallerini yansıtan bir etkinlik oluşu, ona etik bir nitelik kazandırır. Edebi metin ahlaksal bir öz taşır. Çünkü varoluşsal bilginin taşıyıcılığını yapar. Başkalarının varoluş durumlarıyla karşılaştığımızda, bu varoluş halleri karşısında duyduğumuz acı, merhamet gibi duygularla arınırız, etik bir tavır içine gireriz. Okuyucu başkasının varoluşunu başkasının varoluşu olarak okumaz yalnız, onunla bir özdeşleşim ve empati de kurar. Bu onun başkasını anlama biçimlerinden birini oluşturur. Okuyucu, başkasının varoluşu ile kendi varoluşu arasında okuma eylemi vasıtasıyla bir iletişim kanalı açarken, iki varoluşun birbirine karışmasının yolunu da aralamış olur.

Felsefi metin meraktan doğar, edebi metin ise güzele duyulan sevgiden. Bu nedenle edebi metin özneli metindir. Felsefi metin de öyledir. Edebi metinde yazarın penceresinden seyrederiz dünyayı, felsefi metinde ise filozofun penceresinden. Ancak edebi metin daha duygusal, daha özneldir. Felsefi

---

[2] Simon Blackburn, *Dictionary of Philosophy*, Oxford University Press, Oxford, 1996, s. 115.

[3] Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu – M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 281, vd.

metin kavramsal yapısıyla edebi metne göre daha nesnel ve evrensel bir nitelik arz eder. Edebi metinde çeşitli söz sanatları kullanılır. Kendimizi doğada doğayı kendimizde buluruz, yansıtma yaparız: Karlı dağların başındaki bulut salkım salkım olur ve saçını başını dağıtıp bizim için ağlayan acılı bir kadına dönüşür. Özdeşleşim kurarız kahramanlarla, empatik bir tavır takınırız. Onların duygularını, ruh hallerini, yaşantılarını kendimizde hissederiz. Kahramanlarda yaşamaya başlarız, kahramanları kendi yaşantımıza katarız. Bazen onlar bizim bazen de biz onların ağzıyla konuşmaya, bazen onlar bizim bazen de biz onların gözüyle görmeye başlarız.

Sanatı ve felsefeyi ayıran en önemli özelliklerden biri de dili kullanış biçimlerinde ortaya çıkar. Sanatın dili, özü itibariyle gündelik dildir. Felsefenin dili, işlenmiş, kavramsal yapısı oluşmuş bir dildir. Özleri anlamaya, gelip geçici olmayanı ortaya çıkarmaya yönelik bir dildir. Sanatın dili aksine gelip geçici varoluş alanını betimleyen bir dildir. Sanatsal dil alışıldık anlamıyla kuramsal ve kavramsal bir dil değil, betimsel bir dildir; tanımlamaya değil, ifadedeki güzelliğe yönelir. Bu amaçla benzetmelere, gündelik yaşamdan alınmış deneyimlere ve örneklere başvurur, anlatım biçimini gözlemsel verilerle zenginleştirir. Geleneksel anlamda felsefi söylem kanıtlamak, temellendirmek, sistemleştirmek ve tutarlı hale getirmek isteyen bir dil kullanır; çok anlamlılıktan kaçınarak, ifadeleri mümkün olduğu kadar aza indirgemeye çalışır. Sanatsal dilde ise bir anlam zenginliği vardır. "Belli bir şekilde, her zaman için *yaşanmış*'la iş gören edebiyatta ise söylediğim şeylerden hiç biri, söylediğim şeyle bütünüyle ifade edilmiş değildir. Aynı gerçeklik hemen hemen sonsuz sayıdaki biçimlerde ifade edilebilir."[4] Bu ifade zenginliği ve çok anlamlılığı nedeniyle, sanatsal yapıt, felsefi yapıttan daha çok yoruma açıktır. Sanatsal dil, duyguların, heyecanların, kısaca "yaşantının", felsefi dil ise aklın, mantığın, sorgulamanın, temellendirmenin, irdelemenin dilidir.

Felsefi metnin ve edebi metnin kendi içlerinde yürüttükleri bu çabalar ile ulaşmak istedikleri hedef nedir, neyi amaçlar onlar? Edebi metin varoluş dünyasını söz alanında yeniden kurmayı denerken (her kurma eylemi bir deneme şeklinde ortaya çıkar, zira onun doğru kuruluşunun tek ve biricik formu yoktur), öncelikli amacı söz alanında sanatsal bir güzellik üretmektir. Edebiyat estetik değer ortaya koyan ve estetik bir değere kavuşmak isteyen bir çabadır. Sanat, "hakikati duyusal-olanda betimler."[5] Edebi metin sözdeki güzele erişmeyi amaçlar, felsefi metin ise kendi çabasının amacı olarak hakikati görür. Edebi metin estetik yaşantıyı amaçlar. Estetik haz, onun kendi içindeki amacını oluşturur. Felsefi metin haz amaçlı değildir. Bilgiye ve hakikate ulaşmak da onun kendi içindeki ereğini oluşturur. Edebi metin bize haz vermeyi, estetik sevinç vermeyi hedefler; felsefi metin sorgulamayı, eleştirmeyi öğretmeyi, bilgi ve anlayış vermeyi amaçlar.

Sonuç

Bütün bunların sonucunda denilebilir ki, edebiyat güzelliğe, felsefe hakikate yönelir. Birisinin hakikati duyusal, diğerininki zihinseldir. Biri duyulardan diğeri akıldan beslenir. Biri gerçeği kavramsallaştırır, diğeri betimler. Biri teorik alanda, diğeri pratik alanda hareket eder. Edebiyatın dili çeşitli söz sanatlarıyla süslenmek ister, böyle bir yapıyla ortaya çıkar. Felsefi metin sözdeki güzelliği aramaz, sözdeki hakikati arar. Edebi metin haber verir, felsefi metin bilgilendirir. Bilgilendirmek ve haber vermek arasında fark vardır. Biri yaşantılarla, varoluş durumlarıyla, diğeri ise zihinsel dünyada kavramlarla ilgilidir. Biri insanların yaşam, diğeri düşünme biçimlerinden söz eder. Biri pratik yaşamdan, diğeri kuramsal dünyadan söz eder. Biri bilgilerden, diğeri yaşantılardan söz eder. Biri varoluş hallerine ilişkin rivayet, diğeri düşünce yapılarına ilişkin bilgilerdir. Bunu "teorik bilme" ve "historik bilme" olarak da ifade edebiliriz. Biri varoluşu kendi içinde bir tutarlılık ve rasyonalite aramadan sergilemeye, diğeri mantıksal, tutarlı ve bütünlüğü olan sistematik bir düşünüş yapısı ortaya koymaya çalışır. Bu şekilde edebi metin varoluş sürecine, felsefi metin düşüncenin işleyiş sürecine ortak olur. Ama her ikisi de insanda başlar, insanda biter. Her ikisi de insanın dünyasına ilişkindir. Felsefede de insanın kendisi, edebiyatta da insanın kendisi vardır. Her ikisi de kaynağını insanda, insanın varoluş dünyasında bulur; birisi kavramsallaştırarak, biri betimleyerek.

---

[4] Jean-Paul Sartre, *Sartre Sartre'ı Anlatıyor*, çev. Turan Ilgaz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 1993, s. 14, 15.

[5] Baumgarten'ın *"cognitio sensitiva"* kavramı, duyusal olandaki hakikate işaret eder. Ona göre sanat duyuların mantığı ve hakikati durumundadır (Bkz. İsmail Tunalı, *Estetik*, Cem Yayınları, İstanbul, 1984, s. 16 vd.).

Bununla birlikte, felsefenin ve edebiyatın birbirlerine açık yönleri de vardır. Her ikisinin eğildiği sorunlar önemli ölçüde aynıdır. Her ikisi de insandan hareket eder. Edebiyat kimi durumda felsefenin açıklanması, günlük hayatın içinden kesitlerle, motiflerle örneklenmesi gibidir. Felsefenin genelleştirdiğini sanat özele indirger ve örnekleriyle ele alır. Felsefe iyi ve kötü yönetimden, insanların erdemli ve erdemsiz davranışlarından, sevginin ve güzelliğin ne olduğundan, mutluluğa nasıl ulaşılacağından söz eder; sanat bunları somut örneklerle betimler. Her felsefe biraz sanat kokmalı, her sanat eserinde biraz felsefe bulunmalı. Sanatsız felsefe ve felsefesiz sanat yavan olacaktır. Yeni anlam alanları, farklı imgeler bulmak gerekir. Felsefe bu konuda sanatın ufkunu aralayabilir. Yirminci yüzyılda, bunun batılı örneklerine sıkça rastlamak mümkündür. Çağımızda felsefe, aynı zamanda sanatı açıklayan bir etkinliktir. Her sanatın felsefi bir zemini olmalı. Felsefi zemin, sanat için vazgeçilmezdir. Bu husus, günümüzde bir sanat eserinin niçin ve neden öyle olduğu sorularına cevap vermede daha da önem kazanmıştır. Çağımızın sanatı, yer yer daha çok düşünce temeline dayalı, felsefi derinliği bulunan bir mecraya girmiştir. Bu, yalnızca edebiyat için değil, resim, sinema, tiyatro gibi sanat dalları için de geçerlidir. Sanat eleştirisi de, felsefi bir etkinlik olarak ele alınabilir. Çünkü estetik, sanat eleştirisini de kapsayan bir etkinliktir. Edebiyatla felsefe arasındaki bu etkileşimin önümüzdeki yıllarda artarak devam edeceği düşünülebilir.